

Szavainkról

Barom és baromfi

A *baromfi* szó a *barom* szóból ered, mely a falusi szóhasználatban elsősorban *szarvasmarhát* jelent, tehenet, bikát, ökröt, de használják más nagyobb, négylábú állat, például a szamár vagy a ló megnevezésére is. Más (átvitt) értelemben a barom szóval illetik a durván, állatiasan viselkedő, illetve a műveletlen, ostoba embert.

A diáknyelvben és a nem túl választékos nyelvhasználatban egyre gyakoribb a *barom* jelző használata a *nagyon* vagy *erősen* helyett, például: nagyon nehéz = *baromi(an)* nehéz. Kerüljétek ezt a nem túl választékos kifejezőmódot!

A *baromfi* szóval a *szárnyas aprójószágot*, a tyúkot, kakast (tyúkfélék hímjét), pulykát, pulykakakast, libát, kacsát, ludat (= liba), récét (= kacsa), rucát (= kacsa, réce) gácsért (= kacsa hímje), csirkét, pipét (= fiatal, a tojásból nemrég kikelt liba) stb. nevezzük.

Jérce és csirke

Mindkét szó a fiatal, még nem kotló, nem tojó növendék tyúkot jelöli.

Jószág

A *jószág* szavunk jelentheti:

- ✚ a gazdaság háziállatainak összességét, vagy valamelyik állatot, például *Petőfi Sándor Anyám tyúkjá* című versében:

*Élj a tyúkkal barátságba' ...
Anyám egyetlen jószágá.*

- ✚ valakinek a birtokát, (föld)tulajdonát, például *Fazekas Mihály Lúdas Matyi* című elbeszélő költeményében ezt olvashatjuk (mai helyesírással):

*Döbrögben vala hát ekkor vásár, a hatalmas
Döbrögi úr örökös jószágában, ki magáról
Azt tartotta, hogy ott neki a Felség se parancsol;
Amit akart, az volt törvény, s tetszése igazság.*

- ✚ használati tárgyat; például Arany János *Beállottam* című versében (mely a *Honismeret* oldalon olvasható):

*Rezes kardom szépapámról maradt rám,
Derék készség, két tinóért nem adnám,
Német, labanc bevagdalta, berótt -
Foga van a vén jószágnek azóta.*

- ✚ ember, ritkábban állat kicsinyeit; például Arany János *Toldi* című elbeszélő költeményének *Ötödik énekében* a réti farkas kölykeit nevezi *jószág*nak a költő:

*Megsajnálta Miklós, hogy reájok hágott,
Simogatta a két árva kis jószágot,
Mint juhász-bojtár, amikor kapatja,
A komondor kölyköt végig simogatja.*

Kotló, kotlóstyúk, kotlik

Kotlónak, kotlóstyúknak nevezzük a tojásain ülő, azokat testével melegítő, fiókáit világra segítő, *költő, tojó* tyúkot, amelyik tehát *kotlik*, költ (= *kelt*). Ezzel a szóval illetjük azt a szárnyast is, mely kotlani készül, illetve amelyik a kicsinyeit vezeti.

*Édes kotlós anyjok egy kotyogására
Hogy fut a sok csirke egy szem gabonára...*

olvashatjuk Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya* című versében, melyből azt is megtudhatjuk, hogy a kotló *kotyogással* hívogatja, vezetgeti csibéit.

Kotlós

Kotlós szavunkkal nemcsak a tyúk jelzőjeként találkozhatunk, ezzel a szóval jelöljük azt a tojást is, mely néhány napig a tyúk alatt volt, vagy a nem megfelelő tárolás miatt *megkotlósodott*. A *kotlós tojás* tehát ehetetlen tojás. A kotlóval járó kiscsirkét is *kotlós csibének* nevezik.

Marha, marhaság

- ✚ A *marha* szavunk elsősorban *szarvasmarhát*, főleg *ökröt és tehenet* jelent, ám – rendszerint jelzővel – jelentheti az apróbb hásonállatokat is, közöttük a szárnyasokat (*aprómarha*).

- ✚ Más értelemben is találkozhatunk a *marha* szóval, például Arany János *Szondi két apródja* című költeményében:

*A vár piacára ezüstöt, aranyt,
Sok nagybecsű marhát máglyába kihordat;
Harcos paripái nyihognak alant:
Szügyeikben tört keze forgat.*

Itt a *marha* ingó vagyontárgyat, arany, ezüst értéktárgyat, kincs jelöl. Móricz Zsigmond *Mese a zöld fűvön* című elbeszélésében is ilyen értelemben jelenik meg a szó:

*Az volt ám csak a gazdag szoba. Tele volt arany, ezüst marhával,
padlásig volt rakva a polcra a sok aranybillikom, ezüst gyertyatartó,
nagy tálak kiverve emberfigurákkal meg állatokkal, csak úgy szikrázott még a nap is, ahogy besütött rá.*

- ✚ A *barom* szóhoz hasonlóan a *marha* szavunknak is van átvitt értelme: jelzőként a szörnyen *buta emberre* mondják, hogy *nagy marha* vagy *címeres marha*. Ha pedig valaki butaságokat beszél, azt mondjuk: *marhaságokat* beszél. Íme egy példa Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című ifjúsági regényéből:

– Mér nem mondtátok meg, – mondta Gimesi paprikavörösen, – ilyen marhaságot.

A *marha* szóra is kerestünk példákat. Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című művéből, a Babits-paródiából idézzük az *Antik szerelem* című vers néhány sorát:

*„Mi, hát nekem bajuszom van talán?”
S én szólék: Ó, kegyed mély művű marha,
Ezt mondtam csak a széphanzás mián.*

A következő példa Móricz Zsigmond *Sárarany*-ában található:

*Te örült asszony, te marha asszony, az urad esztendőkön keresztül
mindennap megcsal, te egyszer se ütet!*

„Lelkes” lesz a marha Kazinczy Ferenc *Berzsenyihez* című költeményében:

*Oh marhalelkek, méltók vonni igát,
Mert fül helyébe féket kaptatok;
Hányszor fakaszta már dongástok engem
Szelíd kacajra, hányszor már epére!*

A naplójában pedig így „tiszteli” meg az őt felkötteni akarót:

A marha Németh csak hallgatva mutatott erántam figyelmet, s talán azt forgatá átkozott lelkében, hogy az a vékony nyak nem ad sok dolgot a hóhérnak.

- ✚ A *marha* szavunkat használjuk *fokozó értelemben* is, amikor azt akarjuk kifejezni, hogy valami rendkívüli, igen nagy, például: *marha nagy szerencséje volt, megnyerte a főnyereményt a lottón.*

Major, majorság, majoros

- ✚ A *major* nagyobb gazdaságnak a határban kint lévő részét jelöli, ezzel a szavunkkal *József Attila Hosszú az Úristen* című versében is találkozhatunk (a teljes verset lásd az *Irodalom*-ban):

*Úgy meggörbül, mintha
réti ösvény volna
s rajt libegnének a lányok
tejért a majorba.*

- ✚ A *majorság* szavunknak több jelentése is van:

1. jelenthet kisebb gazdaságot, például *Móra Ferenc Kevély Kereki* című elbeszélésében (melyet teljes egészében a *Honismeret* rovatban olvashatsz): „*Házainak, pusztáinak, majorságainak maga se tudta számát. Négylovas hintón járt, tán még az udvarra is, aranyból volt tán még a csizmavakaró kése is.*”

2. és jelentheti a *baromfik* (más szavakkal: a *szárnyasok*, az *aprójószág*, az *aprómarha*) összességét. Ilyen értelemben olvashatjuk ezt a szót *Kuncz Aladár* erdélyi író *Fekete kolostor* című regényében: „*Este, amikor a padláson már mindenki a szalmán feküdt, humoros cselédtörténeteket adott elő, vagy a falusi élet és semmittevés gyönyöreit festegette. Nem volt békés háziállat, amelynek hangját kitűnően ne tudta volna utánozni. Rendesen a pirkadattal kezdte. A madarak álomból kibontakozó, lusta, szaggatott csicsergését természetűen adta vissza. Azután megmozdul a majorság, apró csirkék csipognak, az öreg kakas diadalmas rekedtséggel kukorékol, az istállóból tehénbőgés hallatszik, az ólban az üres edényeken csörömpölve húzza végig orrát a disznó, és elkeseredetten rőfög.*”

- ✚ A *majoros* szóval a majorban lakó, ott dolgozó személyt illetjük, példaként ismét Kuncz Aladárhoz fordulunk: „*Nyolc hónapig mezei munkán tartózkodott kint egy ... majorosnál.*”

A szavainkról szóló összeállítást Hory Farkas *Ó és új évben* című versének egy részletével zárjuk (korabeli helyesírással – Vasárnapi Ujság, 1859. 2. szám), melyben a költő a gazdálkodók munkája kapcsán használja a *jószág* és a *majorság* szavakat (a *máslás* szó jelentése: *seprőn erjesztett bor, lőre*):

.....

*Hintettem a magot barázdám árkába
S végezve ajánlám Isten oltalmába.*

*Kapáltam a borfát, kaszám rendet vága,
Hazatértem, mikor a falu jószágga,
Mit reménynyel veték, örömmel arattam,
Veritékem után szép asztagot raktam.*

*Beszűrtem a levét a kapavágásnak,
Mellynek minden csöppje be illik máslásnak.
A kora tavasztól az ősznek végéig
Munkám szemei, mint a láncz egymást érik.*

*Anyjok, mig nekem a föld gondjai jutnak,
A házi bajokat eregeti utnak,
S ha kiküldi nekem az Istenáldását,
Kertje, majorságga, s hizója után lát.*

.....

Reméljük, hogy a feladatok nem voltak *baromian* nehezek, és a szómagyarázatokhoz adott példák is *marhára* tetszettek, és bízunk benne, hogy e kevésbé választékos befejező sorainknál sokkal választékosabban fogod magad kifejezni írásban és beszédben is; mindehhez sok sikert kívánnak:

Baka Judit és Székely Győző
szerkesztők

A szómagyarázatok és a példák keresésében a *Magyar nyelv értelmező szótára* volt a segítségünkre, az Akadémiai Kiadó 1987-es kiadása.